

СТАНОВИЩЕ ВЧИТЕЛЬСТВА В УКРАЇНСЬКІЙ ДЕРЖАВІ

ТМАНЬКІВСЬКА

Харківський національний педагогічний університет ім. Г.С.Сковороди

Анотація

У статті аналізується правове і соціально-економічне становище вчительства за доби Гетьманату Павла Скоропадського.

Ключові слова: учительство, Всеукраїнська учительська спілка, професійна підготовка, заробітна платня.

Аннотация

В статье анализируется правовое и социально-экономическое положение учителей в период Гетманата Павла Скоропадского.

Ключевые слова: учительство, Всеукраинский учительский союз, профессиональная подготовка, заработная плата.

Summary

The legal status and the social and economic status of teachers in a period of P.Skoropadsky's Hetmanate are analysed in the article.

Key words: teachers, Ukrainian teachers' union, professional training, wages.

Побудова національної системи освіти стала одним з основних компонентів державотворчого процесу доби національно-визвольних змагань 1917–1921 рр. У політиці гетьмана Павла Скоропадського це питання також посідало одне з перших місць, що знайшло своє відображення у значній державній підтримці системи освіти. Уряд фінансував відкриття нових вищих та середніх навчальних закладів, виділяв кошти на утримання вже існуючих. Водночас проблема становища вчителів не була вирішена повністю.

Окремі аспекти зазначеної проблематики висвітлені у низці праць з історії освіти учасників національно-визвольних змагань – С.Постернака¹ та С.Сірополка² та ін. На сучасному етапі торкаються цього питання в своїх роботах такі дослідники, як Н.Агафонова³, А.Боровик⁴, М.Кукуруджак та М.Собчинська⁵, О.Машевський⁶, Н.Сорочан⁷. Мета статті – проаналізувати політику уряду Гетьмана Павла Скоропадського по відношенню до вчительства.

За часів Гетьманату суттєво змінюється система управління освітою з огляду на впровадження в ній принципу централізації, а Шкільні ради вже не відігравали своєї колишньої ролі або зовсім припинили існування⁸. Вчительство, таким чином, було відсторонене від безпосередньої участі в шкільному управлінні.

Взаємовідносини між організованим українським вчительством і владою характеризуються численними конфліктами та непорозумінням між останньою та Всеукраїнською учительською спілкою, яка була основною професійною організацією українських учителів. Керівники Київського обласного професійного учительського союзу займали проросійську позицію⁹.

П.Скоропадський з приводу існуючого протистояння між українським і російським вчительством зазначав: «Василенко в середній школі знаходив особливі труднощі, був різкий антагонізм між російським учительським персоналом і українським, і та й інша сторона висували непримиренні вимоги. З одного боку, українці хотіли все до останньої гімназії українізувати, з іншої, росіяни робили все, що могли, для того, щоб рівно нічого українці не отримали»¹⁰. Слід відзначити, що Гетьман намагався зайняти в цьому конфлікті оптимальну позицію, всебічно підтримуючи організацію нових українських шкіл на державному утриманні. Він особисто взявся за вирішення проблеми виділення приміщень для українських гімназій у Києві¹¹.

Конфлікти посилювались, зокрема, і через антигетьманську позицію багатьох учителів, які підтримували опозиційний Національний союз. Результатом виявились арешти в українському середовищі. Нерідко арешти були наслідком провокаційних акцій польських і російських великих землевласників, які своїми антиукраїнськими діями намагалися підірвати авторитет гетьманської державності в суспільстві.

З приводу арештів учителів-членів Всеукраїнської учительської спілки Центральне бюро ВУС та її місцеві спілки постійно листувалися з Міністерством народної освіти та мистецтв для з'ясування причин арештів учителів та у разі безпідставності звинувачень домогались їх звільнення¹². Часто реальними причинами арештів була агітація за Центральну Раду, більшовиків або просто проти влади гетьмана чи заклики до повстання, тобто цілком політичні мотиви¹³. А губернський комісар народної освіти на Волині М.Черкавський з приводу обшуків та арештів учителів зазначав, що «арештовуються навіть такі люди, які нічого спільного не мали ні з політикою, ні з есерством»¹⁴. Натомість Полтавський губернський староста повідомляв у липні 1918 року Департамент нижчої освіти Міністерства народної освіти про протилежне, а саме, що повітові адміністрації вимушені контролювати організацію учительських курсів, «позаяк навчителі в багатьох випадках являються очагом і провадирями злочинної агітації»¹⁵.

Особливо активно вдавалися до провокацій польські землевласники на Поділлі. Подільський комісар народної освіти Ю.Щириця у зверненні до міністра народної освіти і мистецтв (26 серпня 1918 року) зазначав, що масові арешти вчителів здійснюються внаслідок сваволі землевласників – «по селах іде справжня організована агітація проти того чи іншого вчителя, підбурюють селян аби вони склали приговори про виселення негодних землевласникам вчителів (у Вінницькому повіті, на Брацлавщині, в Ямпільському повіті)»¹⁶. У таких умовах доноси на найбільш відданих справі української школи вчителів ставали причиною багатьох арештів¹⁷.

Особливо важливого значення в Українській Державі набула підготовка вчительських кадрів, без якісного забезпечення якої неможливо було успішно здійснювати становлення української державної системи освіти. Оскільки наявна система підготовки педагогічних кадрів не могла швидко забезпечити потреби українізованої школи, то основна роль у цьому державна тимчасово відводила налагодженню діяльності учительських курсів. Так, зокрема, Міністерство народної освіти повідомляло гімназії про відкриття курсів для вчителів середніх шкіл, робота яких мала розпочатись у Києві, Харкові й Одесі з 10 червня, а в Полтаві, Катеринославі і Житомирі – з 15 липня по 15 серпня. Програма курсів включала такі предмети: історія України, історія українського письменства, історія української мови і діалектології, історія географії України, українське природознавство, а також методика викладання мови та граматики, математики. Позитивним моментом, з огляду на матеріальну незабезпеченість учителів, стало також те, що Міністерством народної освіти надавалася допомога слухачам цих курсів у розмірі 100 крб. та помешкання на період занять¹⁸.

У 1918 році при Міністерстві освіти працювала комісія, яка займалася питаннями організації довготривалих учительських курсів. У підготовленому комісією проекті планувалися курси для підготовки вчителів вищих початкових шкіл трьох типів: 1) однорічні для тих, які мали середню освіту; 2) однорічні для вчителів і осіб, які не мають загальної середньої освіти; 3) літні, протягом двох років (функціонували з 1 червня по 1 вересня). Для вступу до цих курсів бажані мали скласти колоквиум чи іспит, залежно від рівня їхньої освіти¹⁹. Курси для вчителів нижчих початкових шкіл мали відкриватися з 14 червня по 21 липня 1918 р.²⁰

Однак не скрізь запровадження курсів відбувалося без ексцесів з огляду на зазначені вище причини. На Брацлавщині повітовий староста попереджав завідуючого курсами, що сам буде наглядати і навіть закрити їх, якщо курси стануть «політичними сходками»,

оскільки за його даними вчителі сільських шкіл повіту «приймають велику участь в політичних справах Держави і ведуть агітацію серед селян проти існуючого державного устрою»²¹.

Оскільки рівень підготовки вчителів був неоднаковий і нерідко недостатній, важливим кроком стало реформування та впорядкування системи педагогічних навчальних закладів. Нові правила вступу до учительських інститутів на 1918/1919 навчальний рік передбачали градацію абітурієнтів за рівнем освіти: на вступ мали право ті, хто закінчив 7 або 8 класів жіночої і 8 класів чоловічої гімназій, 6 або 7 класів реальної школи, повний курс комерційної школи, 7 класів кадетського корпусу, 4 класи духовної семінарії, 7 або 8 класів єпархіальної школи після здачі колоквиуму; інші особи (у тому числі й ті, хто закінчив курс церковно-учительських шкіл і учительських семінарій до 1918 року) повинні були скласти іспит²². Іспит чекав і на тих, хто мав перерву більше двох років після закінчення середньої освіти. Натомість вимога дворічного вчительського стажу скасовувалась²³. Учителів нижчих і вищих початкових шкіл мали готувати реформовані учительські семінарії²⁴.

Важливе значення для реформування системи педагогічної освіти мало визнання урядом гетьмана Павла Скоропадського Педагогічної академії (м. Київ) як державної установи²⁵.

Невирішеним залишалось одне з найважливіших питань – матеріальне забезпечення вчительства. Зусилля уряду не призвели до радикальних змін у покращенні соціально-економічного становища освітян. У доповідній записці Київського губернського комісара народної освіти С.Постернака до міністра народної освіти у червні 1918 р. зазначалось: «З кожним днем гіршає становище народного вчителя. Учителство тижнями не бачить гарячої страви, часто не має навіть хліба, не має в чому виходити в клас... учителство голодало, але терпеливо ждало, надіялося і вірило, що от прийде поміч. Проходять місяці, і вчителство почало вже зневірятися, приходити в розпач»²⁶.

Павло Скоропадський у своїх спогадах відзначав скрутне матеріальне становище вчителів та довге зволікання державних органів у вирішенні цього питання: «Одним із нагальних питань цього часу було збільшення платні вчителям, як нижчих, так і середніх навчальних закладів. Проект цей чомусь дуже довго розроблявся і довго якось не проходив через раду міністрів. А між тим, він дійсно був з першочергових, так як при існуючій платні справді не можна було жити»²⁷.

Таким чином, 6 серпня 1918 р. гетьманом П.Скоропадським були затверджені нові штати²⁸. Однак, на жаль, не було вирішено питання забезпечення вчасного одержання вчительством своєї заробітної платні. Складність політичної ситуації та загальнодержавні економічні труднощі не давали змогу уряду налагодити постійні зв'язки з органами влади на місцях та здійснювати достатнє фінансування.

У 1918 році на фінансування 38026 комплектів однокласних та 1373 комплектів двокласних нижчих початкових шкіл було витрачено з державної скарбниці 77490000 крб., тобто з річного розрахунку на одного вчителя 1800 крб. та на одного законовчителя (священника) 300 крб. Проте у різних губерніях України ще залишалось багато початкових шкіл, які утримувались за рахунок місцевих коштів²⁹.

Становище вчителів гімназій та реальних шкіл було дещо кращим, ніж сільського вчителя. Міністерство народної освіти пропонувало ввести нові штати гімназій та реальних шкіл, а перерахунок здійснити від 1 січня 1918 року. При цьому, з огляду на неоднакову дорожнечу, всі місцевості України розподілялись на чотири класи: 1) Київ (260 крб. за годинну лекцію в рік), 2) Одеса, Харків, Катеринослав (240 крб.), 3) губернські міста і Миколаїв (230 крб.), 4) всі інші місцевості (220 крб.). Учителям з середньою освітою, а також за викладання малювання, краснопісу, співу, фізичних вправ пропонувались такі виплати: у 1-му класі – 235 крб. за годинну лекцію в рік, у 2-му класі – 215 крб., у 3-му класі – 205 крб., у 4-му –

195 крб. Також передбачалось, що кожний штатний вчитель з вищою освітою за кожні 5 років служби одержуватиме 600 крб. додаткових, з середньою освітою – 500 крб. Таких п'ятилітніх прибавок могло бути не більше чотирьох³⁰.

Слід відзначити, що гетьманський уряд виділяв кошти на розвиток освіти, зокрема на заснування нових вищих та середніх навчальних закладів, улаштування курсів українознавства, однак забезпечити регулярну видачу заробітної платні вчителю йому не вдалося. Про це свідчать, зокрема, звернення вчителів Ізюмського повіту до повітової земської управи з проханням виплати заборгованості, часто за кілька місяців³¹. Валківський союз учителів та працівників народної освіти на з'їзді 21–22 жовтня 1918 р. обговорював питання підвищення заробітної платні вчителям до 300 крб., оскільки визначена урядом в 150 крб. не відповідала наявному рівню цін, що, за їх обрахунками, зросли в середньому на 4800% порівняно з довоєнним рівнем, тоді як учительська платня за цей же період зросла лише на 500%³². Водночас ціни на окремі продукти харчування у цьому ж Валківському повіті восени 1918 року були такі: борошно житнє – 30 крб., борошно пшеничне – 40 крб., пшоно – 60 крб., сало свиняче – 320–420 крб., масло коров'яче – 480–520 крб. (за пуд)³³.

Виплата коштів учителям уже в жовтні 1918 року могла затримуватись на 4–5 місяців³⁴. А рада Луцької повітової учительської спілки повідомляла у номері газети «Земське діло» за 3 липня (20 червня) 1918 року, що, незважаючи на визначену урядом заробітну платню в 150 крб., реально вчителі початкових шкіл повіту отримують по 57 крб., а церковно-парафіяльних – по 38 крб. без будь-яких надбавок. Прожити за такі гроші не можна навіть одинокій людині, не те що сімейній: «Ми знаємо, що вчителі ходять по хатах і просять для голодних дітей»³⁵.

Перша українська гімназія ім. Б.Грінченка (м. Харків) повідомляла ще 29 липня 1918 року Комісаріат Харківського шкільного округу про скрутне матеріальне становище та просила виділити кошти для одноразової матеріальної допомоги і виплати заробітної платні³⁶.

На сторінках друкованого органу Всеукраїнської учительської спілки «Вільна українська школа» також з'являлися повідомлення від місцевих спілок, зокрема, у листопаді 1918 року – від Лубенської, Одеської, Могилів-Подільської, про скрутне матеріальне становище вчителів, заборгованість по заробітній платні, невідповідність останньої рівню зростання цін³⁷.

Нерідко позначалася на умовах праці та житловому забезпеченні вчителів неадекватна поведінка німецьких військових формувань, які часто вдавалися до самочинних дій. Міністерство народної освіти повідомляло Міністерство закордонних справ про численні з боку австро-угорської та німецької військової влади реквізиції будинків шкіл³⁸. Наявність шкільного помешкання не гарантувало педагогам можливості проживання в ньому. Так, завідувач Юнаківською вищою початковою школою повідомляв Харківську губернську управу, що німецьким офіцером була зайнята квартира і кухня двох його вчителів, забрані їхні ліжка і частина шкільних меблів. Завідувач просив управу поклопотатися про повернення помешкання³⁹.

Загалом слід наголосити на значному внеску уряду Павла Скоропадського у розвиток національної системи освіти України. На державне забезпечення було переведено чимало закладів освіти, які за часів Центральної Ради утримувалися громадянством. Була відкрита і фінансувалася значна кількість вищих і середніх навчальних закладів. Водночас проблеми правового та соціально-економічного становища вчительства не були розв'язані повністю і потребували подальшого вдосконалення і уваги з боку держави.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА:

¹ *Постернак С.* Із історії освітнього руху на Україні в часи революції 1917–1919 рр. – К., 1920. – 127 с.

- ² *Сірополко С.* Історія освіти в Україні. – К., 2001. – 912 с.
- ³ *Агафонова Н.В.* Становлення національної системи освіти в Україні: 1917–1920 рр. – Одеса, 2002. – 205 с.
- ⁴ *Боровик А.М.* Українізація загальноосвітніх шкіл за часів виборювання державності (1917–1920 рр.). – Чернігів, 2008. – 368 с.
- ⁵ *Кукурудзяк М.Г., Собчинська М.М.* З історії національної школи і педагогічної думки в Українській Народній Республіці. – Кам'янець-Подільський, 1997. – 175 с.
- ⁶ *Машиєвський О.П.* Політика уряду гетьмана П.Скоропадського в галузі освіти, науки, мистецтва (квітень – грудень 1918 р.): Автореф... канд. іст. наук: 07.00.01 «Історія України». – К., 1997. – 16 с.
- ⁷ *Сорочан Н.А.* Всеукраїнська учительська спілка і проблеми управління освітою в Україні в 1917–1920 роках // Вісник Київського національного лінгвістичного університету. Серія «Історія. Економіка. Філософія». – Вип.10. – К., 2005. – С.48–54.
- ⁸ *Постернак С.* Вказ. праця. – С.120.
- ⁹ Там само.
- ¹⁰ *Скоропадський П.* Спогади: кінець 1917 – грудень 1918. – К.; Філадельфія, 1995. – С.231.
- ¹¹ Там само.
- ¹² Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (далі – ЦДАВО України). – Ф. 2201. – Оп. 1. – Спр.73. – Арк.102.
- ¹³ Там само. – Арк.7, 127, 257–257зв.
- ¹⁴ Там само. – Арк.209.
- ¹⁵ Там само. – Спр.21. – Арк.39.
- ¹⁶ Там само. – Спр.73. – Арк.152зв.
- ¹⁷ Там само. – Арк.152зв.–153.
- ¹⁸ Там само. – Спр.444. – Арк.24–24 зв.
- ¹⁹ Хроніка // Вільна українська школа. – 1918/1919. – №1. – С.60.
- ²⁰ В міністерствах // Нова Рада. – 1918. – 13 червня (31 травня). – С.1.
- ²¹ ЦДАВО України. – Ф.2201. – Оп.1. – Спр.779. – Арк.92–92зв.
- ²² Там само. – Спр.641. – Арк.43.
- ²³ Там само. – Арк.33.
- ²⁴ Там само.
- ²⁵ *Боровик А.М.* Вказ. праця. – С.151.
- ²⁶ *Постернак С.* Вказ. праця. – С.125.
- ²⁷ *Скоропадський П.* Вказ. праця. – С.230.
- ²⁸ Шкільна хроніка // Вільна українська школа. – 1918/1919. – №4. – С.253.
- ²⁹ *Боровик А.М.* Вказ. праця. – С.72.
- ³⁰ Хроніка // Вільна українська школа. – 1918/1919. – №1. – С.59.
- ³¹ Державний архів Харківської області. – Ф.82. – Оп.1. – Спр.116. – Арк.4а, 5, 31, 38.
- ³² Там само. – Ф.Р-101. – Оп.1. – Спр.69. – Арк.18–19.
- ³³ Там само. – Ф.307. – Оп.1. – Спр.1а. – Арк.89.
- ³⁴ Становище учителя // Відродження. – 1918. – 16 (3) жовтня). – С.5.
- ³⁵ Становище вчителів // Земське діло. – 1918. –3 липня (20 червня). – С.2.
- ³⁶ ЦДАВО України. – Ф.2201. – Оп.1. – Спр.25. – Арк.9.
- ³⁷ З життя вчительських спілок // Вільна українська школа. – 1918/1919. – №4. – С.240–241, 244–245.
- ³⁸ ЦДАВО України. – Ф.2201. – Оп.1. – Спр.72. – Арк.10.
- ³⁹ Державний архів Харківської області. – Ф.304. – Оп.1. – Т.4. – Спр.3080. – Арк.123.